

О. М. Бірюков*

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО

“Законодавство про неспроможність є гарантією соціальної справедливості у конкурентній системі, виступає клапаном безпеки для всього підприємництва”
(Сідней Брукс, американський суддя у справах про банкрутство¹)

Банкрутство є природним явищем ринкової економіки, яке виконує важливу функцію з розв'язання майнових проблем учасників економічних відносин². В основі концепції банкрутства лежить просте правило вільного ринку: у конкурентному середовищі мають виживати ті підприємства, діяльність яких є ефективнішою і товари яких знаходять попит у споживачів³.

В сучасній Україні чинне законодавство про банкрутство реформується практично постійно: змінюються підходи, вносяться зміни до спеціального закону⁴, корегується правовий інструментарій, що використовується для розв'язання проблем неспроможності. Відповідно, це впливає й на зміну концепції цього інституту приватного права, що притаманно країнам з перехідною економікою. У цьому контексті важливо відслідковувати сучасні тенденції розвитку законодавства про банкрутство у світі для подальшого їх врахування з метою адекватного реагування на світові процеси.

Аналізу права про банкрутство та окремих положень відповідного законодавства присвячено чимало досліджень українських учених, серед яких слід згадати В. Джуня⁵, М. Тітова⁶, В. Полякова⁷, В. Радзивілюк⁸, Б. Грека⁹ та ін. Наявність ґрунтовних досліджень у цій галузі вітчизняної науки дає підстави для твердження, що в Україні створено базу для подальшого вдосконалення цієї досить специфічної сфери правового регулювання суспільних відносин.

Сьогодні молода демократія, якою є Україна, відіграє зростаючу роль у світі, а у сфері міжнародної торгівлі продовжує здійснювати пошук гідного місця у світовому економічному господарстві. Враховуючи це, автор цієї статті поставив за мету звернути увагу на сучасний стан правового регулювання відносин неспроможності в Україні в контексті сучасних світових процесів, враховуючи зокрема недавній вступ країни у Світову організацію торгівлі та намагання увійти у більш тісні зв'язки з регіональними об'єднаннями держав, передусім Європейським Союзом.

Законодавство про банкрутство спрямоване на регулювання важливих суспільних відносин, що виникають між кредиторами і боржником, коли останній не здатний виконати свої майнові зобов'язання із наявного майна особливими, притаманними тільки цьому інституту приватного права, правовими способами.

© Бірюков О. М., 2008

* професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Законодательство о банкротстве США: тезисы лекции судьи Сиднея Брукса, федеральный суд банкротств США, Денвер, штат Колорадо // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. — 1993. — № 8. — С. 57.

² Джуня В. В. Напрямы вдосконалення інституту неспроможності (банкрутства) в законодавстві України // Право України. — 1995. — № 9-10. — С. 12.

³ Bufford Samuel L. Bankruptcy Law in European Countries Emerging from Communism: The Special Legal and Economic Challenges // American Bankruptcy Law Journal. — 1996. — Vol. 70. — С. 459.

⁴ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 р., № 784-XIV // ВВР. — 1999. — № 42-43. — Ст. 378.

⁵ Джуня В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні: Монографія. — Вид. друге, випр. і доп. — К.: Юридическая практика, 2006. — 384 с.

⁶ Тітов М. І. Банкрутство: матеріально-правові та процесуальні аспекти / За ред. В. М. Гайворонського. — Х.: Консум, 1997. — 192 с.

⁷ Поляков Б. М. Процедура банкрутства в Украине: теория и практика. — Донець: Донбасс, 2001. — 480 с.

⁸ Радзивілюк В. В. Санация як судова процедура банкрутства: порівняльно-правове дослідження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. — К., 2000. — 20 с.

⁹ Грек Б. М. Банкрутство. Цивільний та кримінально-правовий аспекти: Монографія. — К.: Прецедент, 2006. — 303 с.

Російський учений М. Телюкіна зазначає, що ще у позаминулому столітті відомий учений А. Х. Гольмстен у своїй праці¹⁰, присвяченій історичному огляду розвитку російського конкурсного процесу, назвав основні характеристики правових відносин, які є предметом регулювання відповідним законодавством. Серед таких основних рис є недостатність майна боржника для задоволення майнових вимог, наявність кількох, а не одного, кредиторів та особливий порядок задоволення вимог. До інших ознак дослідник відніс створення конкурсної маси та особливе управління майном боржника.

Основним завданням законодавства про банкрутство є забезпечення *pro rata* розподілу виторгу, отриманого від реалізації майна неспроможного боржника між конкурсними кредиторами. Це пояснює правову природу процедур банкрутства — здійснення конкурсу кредиторів стосовно майна неспроможного боржника. Тому основною рисою цього законодавства є те, що до боржника відповідно до встановлених правил звертають свої майнові вимоги всі його кредитори. Як абсолютно правильно зазначає В. Джунь, ключовим моментом провадження у справах про банкрутство є конкурс — процес розподілу виторгу від реалізованого майна відбувається на умовах конкурсу, іншими словами провадження “формується на засадах конкурсної організації”¹¹.

Практика застосування законодавства про банкрутство у розвинутих країнах свідчить про те, що для успішного застосування відповідних норм необхідно створити ринкове середовище з реальною конкуренцією та розвинутим комерційним кредитом. Неринкові способи регулювання економічних відносин, наприклад, списання державою боргів, які й сьогодні зустрічаються в Україні, негативно відбивається на економіці і безпосередньо впливає на ефективність юридичних засобів врегулювання майнових проблем між учасниками ринку.

Враховуючи наведене вище, приходимо до висновку, що процедури банкрутства є важливими правовими механізмами вільного ринку і вони більше застосовується у тих країнах, в яких створені певні юридичні та економічні передумови. Тому розгалужене законодавство про банкрутство, що містить різні форми розв’язання проблем неплатоспроможності боржника, впливає на весь блок законодавства, присвячене регулюванню приватних відносин у сфері економіки.

Сьогодні процедури банкрутства вважаються одними з найефективніших правових способів регулювання ринкових відносин, дієвими інструментами для підтримки вільної конкуренції, необхідною передумовою створення дійсно справедливого ринку з прозорими і зрозумілими правилами. За допомогою правових механізмів, що містяться в законодавстві про банкрутство, багатокладна економіка, так би мовити, очищується від неперспективних суб’єктів підприємницької діяльності, які через звернення до відповідного законодавства або реструктурують свою діяльність, або звільняють ринок¹².

Оскільки банкрутство є необхідним елементом права країн з ринковою економікою, важливо розглядати процедури банкрутства в контексті тих завдань, які вони виконують в економіці: за допомогою спеціальних юридичних способів учасники майнового обороту, які мають тимчасові фінансові проблеми, реорганізують свої справи¹³, а ті, хто не може відновити платоспроможність, — ліквідуються. Таке будується на досить простій концепції вільного ринку, згідно з якою діяльність підприємця повинна будуватися на принципі самоокупності, а у разі настання несприятливих для нього умов для ведення бізнесу у розпорядженні його контрагентів повинні бути дієві механізми розв’язання майнових проблем¹⁴.

Перевагою процедур банкрутства є те, що приватні особи-учасники майнових відносин самі обирають ту форму розв’язання проблем заборгованості, яка їм видається більш ефективною у кожній конкретній ситуації. За допомогою ініціювання порушення

¹⁰ Йдеться про книгу “Исторический очерк русского конкурсного процесса”, що вийшла друком у 1888 році.

¹¹ Джунь В. В. Проблемні питання вдосконалення організації провадження у справах про банкрутство // Вісник господарського судочинства. — 2004. — № 2. — С. 184.

¹² Пронська Г. В. Деякі питання удосконалення законодавства про банкрутство // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. — 1995. — № 3–4. — С. 284.

¹³ Бірюков О. М. Місце законодавства про неспроможність у правовій системі країн з ринковою економікою // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 4 (23). — С. 152.

¹⁴ Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации. — М.: Редакция журнала “Хозяйство и право”, фирма “СПАРК”, 1995. — С. 120.

процедури реорганізації суб'єкти права виходять із стану критичної неплатоспроможності. Згідно з існуючою практикою умови реорганізації розробляються разом з кредиторами, а схвалені плани виконуються під наглядом суду. У результаті, платежі за основним боргом відстрочуються на визначений строк, узгоджуються шляхи розв'язання проблем заборгованості із застосуванням розстрочки та/або відстрочки виконання зобов'язань, можливе списання боргів, а нарахування штрафних санкцій, пов'язаних з обслуговуванням боргів боржника, на період реструктуризації зупиняється. Такі правові засоби допомагають зберегти майно, яке потім повинно перейти іншому власникові, і таким чином залишитися в цивільному обороті.

У разі неможливості розв'язання майнових проблем неконкурентоспроможні підприємства за допомогою конкурсної процедури без втручання держави припиняють свою діяльність. У результаті цього майно банкрута передається більш ефективному власникові, який здатний забезпечити більш ефективне використання такого майна.

Необхідно зазначити, що від стану регулювання відносин неспроможності у країнах з перехідною економікою в цілому залежить економічне майбутнє країни, а також успіх у залученні іноземних інвестицій, необхідних молодим економікам. Відомо, що іноземні підприємці перед прийняттям рішення про інвестування оцінюють, чи працюють ринкові механізми у тій чи іншій країні, серед яких банкрутство є найважливішим.

Крім того, існування розгалуженого законодавства про банкрутство та його ефективне застосування стає своєрідним індикатором ринкових перетворень у країнах з перехідною економікою¹⁵. Це стає важливим важелем входження молодих економік у світове господарство. Таке відбувається практично в усіх країнах колишнього Радянського Союзу та країн пост-комуністичного блоку. У цих країнах відповідна сфера законодавства на сучасному етапі формування та розбудови нових ринково-орієнтованих правових систем знаходиться у стані становлення та постійного удосконалення. Впевнені, від того, наскільки збалансовано буде відбуватися процес реформування цієї сфери законодавства у колісній єдиному правовому просторі, будуть залежати й відносини між країнами, особливо при розв'язанні проблем заборгованості учасників економічних відносин цих країн (трансграничні банкрутства). Розробка спільних підходів до регулювання відносин неспроможності допоможе уникнути майбутніх правових колізій та створити спільну базу для майбутнього співробітництва в економічній сфері.

Важливим фактором успішності вдосконалення процедур банкрутства та забезпечення їх ефективного функціонування є загальний стан економіки. Так, в Україні навіть у 1999 році, на дев'ятому році розбудови ринкової економіки, питома вага збиткових підприємств у загальній кількості юридичних осіб складала більше 55 відсотків, а у сільському господарстві — 84 відсотки¹⁶. Крім того, сьогодні ще залишаються ознаки колишніх командних методів у сфері економіки, що впливає на застосування ринкових механізмів. Як свідчить практика ведення справ про банкрутство в Україні, у таких випадках держава іноді абсолютно необгрунтовано підтримує державні підприємства.

В останні роки на тлі перегляду традиційних функцій деяких інститутів приватного права дещо змінюється і призначення процедур банкрутства¹⁷. Певні наслідки перегляду місця та цілей процедур банкрутства позначилися, та й зараз позначаються, на русі у бік пріоритетного захисту майнових інтересів боржників, аніж кредиторів. Це видно з помітного розширення в межах законодавства про банкрутство багатьох країн світу реорганізаційних процедур, метою яких є збереження учасників торговельного обороту¹⁸. Це знайшло свій відбиток і в Україні.

У результаті проведеної реформи законодавства про банкрутство в Україні у 1999 р. спеціальний закон у сфері банкрутства було викладено у новій редакції, вже з іншою назвою: Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання

¹⁵ Бірюков О. М. Статус країни з ринковою економікою і банкрутство // Юридична газета. — 2005. — № 24 (60). — 30 грудня. — С. 11.

¹⁶ Таке було оголошено на круглому столі "Застосування процедур відновлення платоспроможності як шлях фінансового оздоровлення українських підприємств", організованого Українським незалежним центром політичних досліджень і проведеного у м. Києві 11 грудня 2000 року.

¹⁷ Бірюков О. М. Банкрутство: Курс лекцій. — К.: Реферат, 2004. — 240 с.

¹⁸ Джунь В. В. Сучасні тенденції розвитку та визначальні риси законодавства про неспроможність // Вісник господарського судочинства. — 2002. — № 3. — С. 155.

його банкрутом”. Якщо Закон про банкрутство 1992 р. був спрямований передусім на ліквідацію неспроможних боржників з метою задоволення претензій кредиторів (у цьому виявлявся так званий прокредиторський режим регулювання відносин неспроможності)¹⁹, то концепція закону про банкрутство, прийнятого у 1999 році, змінилася суттєво у бік так званого проборжницького режиму регулювання відносин неспроможності.

Сучасний стан світових процесів, а також інтеграційні наміри України зумовлює необхідність введення в законодавство України правил розгляду справ про транскордонні банкрутства. Це також пов'язано зі здійсненням гармонізації національного законодавства України з правом Європейського Союзу. Вважаємо, це стане новим напрямом наукових досліджень у найближчий час.

Викладене вище дає підстави для висновку, що успішне застосування норм цієї сфери законодавства свідчить про здатність ринкових механізмів виконувати важливі соціально значимі завдання²⁰ — допомагати більш ефективному виробникові товарів і послуг розв'язувати проблеми неплатоспроможності, не доводячи їх до ліквідації. У результаті економіка самоорганізовується без прямого, часто руйнівного, втручання держави у приватноправові відносини, а неринкові способи регулювання економічних відносин звужуються за рахунок існування ефективних правових процедур.

Насамкінець зазначимо, що у країнах з перехідною економікою стан законодавства про банкрутство та ефективність застосування цих ринкових механізмів є важливим показником успішності ринкових перетворень²¹. Крім того, наявність спеціальних положень, які стосуються розв'язання проблем, пов'язаних з транскордонними банкрутствами, розцінюється як своєрідний тест на готовність країни увійти у світове господарство²².

Впевнені, набуття Україною членства у СОТ та прогрес в адаптації чинного законодавства України у визначних пріоритетних сферах правового регулювання до права Європейського Союзу дадуть новий поштовх до створення необхідних умов для застосування приватними особами ринкових механізмів, включаючи і процедури банкрутства.

¹⁹ Грек Б. Банкрутство в Україні: минуле і сьогодення // Право України. — 2004. — № 6. — С. 25.

²⁰ Джунь В. В. Соціальна детермінація формування і застосування законодавства про банкрутство // Право України. — 2001. — № 12. — С. 56.

²¹ Бірюков О. М. Банкрутство як рушій ринкової економіки // Закон і бізнес. — 1999. — № 50 (420). — 11 грудня.

²² Biryukov Alexander. Ukraine's Recent Bankruptcy Reform Analyzed // Global Insolvency and Restructuring Review. — 2001. — March/April. — С. 26.